

Оригинални научни рад
УДК: 655.4/.5(497.11)"192/193"
655.41:929 Прицкер Д. И.
DOI: 10.5937/zrffp52-36022

ЗНАЧАЈ „НАРОДНЕ ПРОСВЕТЕ“ И ЊЕНОГ ОСНИВАЧА ДНАТОЛИЈА ИВАНОВИЧА ПРИЦКЕРА У ИСТОРИЈИ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ КЊИЖАРСТВА

Ивана Н. БОЖОВИЋ¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност

---

¹ bozovic_iva@yahoo.com

Рад примљен: 23. 1. 2022.

Рад прихваћен: 28. 3. 2022.

ЗНАЧАЈ „НАРОДНЕ ПРОСВЕТЕ“ И ЊЕНОГ ОСНИВАЧА АНАТОЛИЈА ИВАНОВИЧА ПРИЦКЕРА У ИСТОРИЈИ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ КЊИЖАРСТВА²

Кључне речи:

„Народна просвета“;
Анатолиј
Иванович
Прицкер;
југословенско
књижарство;
руска емиграција.

Сажетак. Циљ овог рада је да представи издавачку идеју руског емигранта која се показала као изузетан допринос српској култури. Показаћемо да је овај издавачки подухват био сасвим особен јер је за разлику од богате издавачке продукције руске емиграције која је првенствено била намењена руским читаоцима, „Народна просвета“ била превасходно усмерена на српску културу, и то на два основа плана: њу су чинили српски културни делатници и она је, пре свега, била намењена српским читаоцима. Статус „Народне просвете“ у историји српског књижарства усложњен је неоснованим сумњичењем њеног творца А. И. Прицкера за сарадњу са окупатором, као и одсуством заслуженог критичког регистра – што је додатни мотив да се „Народна просвета“, након дугог доба ћутње, коначно постави у место које јој недвојбено припада – у срж међуратног књижарског и културног деловања.

---

² Рад је настао на основу необјављене докторске дисертације под насловом *Издаваштво Краљевине Југославије и руска емиграција (на примеру издавачке куће „Народна просвета“)*, одбрањене 27. 01. 2022. године на Филолошком факултету у Београду.

Међуратно издавачко предузеће „Народна просвета“ Анатолија Ивановича Прицкера, основано 1923. године, синтеза је изузетног пословног плана и племенитих просветних циљева и својеврстан је амалгам руске емиграције и српске културе. Будући да тема налаже лајтмотив друживања и важних преплета, у раду ћемо настојати да интерпретативни хоризонт поставимо на више равни како бисмо указали на специфичност „Народне просвете“ у миљеу српског књижевства, а спрам сложених историјских прилика. Који су то преплети и какав је њихов карактер?

Прву, фундаменталну раван преплитања, чини *историјски контекст* међуратне Србије и револуционарне Русије, која је у количнику грађанског рата изгубила знатан и образован део свог становништва расутог по целом свету – у Европи понајвише. Тај феномен имао је размере демографске катастрофе³ и изродио је читаву земљу – Заграничну Русију,⁴ која је у основи имала све што има и свака држава, осим компактних граница: нацију, културу, језик, књижевност, политичке партије, уметност и науку. У последњим трзајима Беле гарде која је губила своја упоришта, велики број руских емиграната приспео је у новоформирану, младу и политички нестабилну Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Србија је заузела сасвим специфично место на карти руске емиграције јер су у њој нашла

³ Емигрантски историчар П. Ковалевски (2019, стр. 13) у својој већ класичној студији *Зарубежная Россия 1920–1970* каже: „У светској историји нема појаве која би се по обиму, бројном саставу и културном значају, могла поредити са руском емиграцијом. Од три велике сеобе – јеврејске дијаспоре, одласка протестаната из Француске и одласка Руса из своје домовине – ова последња је најкрупнија и најзначајнија, а с културне тачке гледишта најобухватнија.“

⁴ Једна од важнијих, новијих публикација посвећена руској емиграцији, шестотомни *Русский мир в XX веке в 6-ти томах* (2014), ауторског колектива: Геннадј Бордюгов, Алексей Антошин, Зоя Бочарова, Алан Касаев и Марина Мосейкина, изузетан је пример кооперативне научне делатности из разних центара посвећених једној теми. Сваки историјски раздел поред истраживачког садржи и илустративни материјал и исцрпну библиографију. О феномену руске емиграције и њеној адаптацији у Југославији, такође видети: Јовановић, М. (2006). *Руска емиграција на Балкану. 1920–1940*. Београд: Чигоја штампа.

Значај „Народне просвете“ и њеног оснивача Анајолија Ивановича Прицкера у историји југословенској књижевности

упориште два важна, избегла темеља тада већ бивше руске империје: Руске заграничне православне цркве и Главног штаба потучене царске војске генерала Врангела. С једне стране, сигурност и православна сродност учиниле су да се Руска православна црква осети добродошло у средини која је и сама одисала истом духовношћу, а с друге стране, руско учешће у Првом светском рату и одвајкада српска наклоност ка војничкој – уједно и страдалничкој судбини, ублажиле су осећај нигдине коју су руски емигранти, без обзира на степен образовања, статуса или духовности, осећали након прогона из сопствене земље. У Србији је при Министарском савету основана Државна комисија Краљевине СХС за руске избеглице и њој, по карактеру, близак орган – Руски културни одбор који су били надлежни за питања руске емиграције. Они су се старали о просветним, научним и другим установама, а располагали су и одређеним новчаним средствима.

Период између два светска рата у Србији је обележен формирањем државе која је од свог установљења 1918. до почетка Другог светског рата неколико пута мењала свој назив: од 1. децембра 1918. – Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца; термин *Краљевство* је 15. јула 1920. замењен термином Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а након доношења Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја, 3. октобра 1929. званичан назив државе постаје Краљевина Југославија.

„Док су српски политичари југословенску државу сматрали за природни наставак Краљевине Србије, за хрватске и словеначке странке је нова држава била само оквир у којем ће наставити национално окупљање и јачање националних позиција.“

(Батаковић, 2010, стр. 279)

Унионистичку идеју су подржали многи српски интелектуалци (мада је било раних прозрења)⁵, и она је потом радикализована кроз програм интегралног југословенства од 1929. који је имплицирао експанзивно потирање српског етничког нуклеуса.⁶ Данас је, без сумње, јасно да је

⁵ „Први знакови сумње [Црњанског] у делотворност државне и националне идеје југословенства појављују се у чланку од 16. марта 1935. [...] У часу када је рефлексом човека који се суочава са заблудама огласио како је унутрашња структура југословенства неодржива и када је проговорио о интегралној српској културној и историјској егзистенцији, Црњански је дотакао *шабу*. [...] Историја му је дала за право: поготово његовом предвиђању да уколико не дође до заснивања националне политике са српског становишта ‘трајаће и даље ова досадна комедија и завршиће се једном као српска трагедија’“ (наведено према Ломпар, 2018, стр. 213–217).

⁶ Анализи српског становишта, дискредитацији српске идеје у ери југословенства, али и његовој активној рехабилитацији, великим делом је посвећено научно и интелектуално прегалаштво професора Мила Ломпара, који у студији *Дух самојоричања*, између осталог, констатује: „Није спорно да је Југославија била у високом степену наметнута као решење Запада; нема сумње у то да је српска интелектуална

концепција заједништва Срба, Хрвата и Словенаца у државном, правном и политичком смислу доживела силовит побачај са дуготрајним – још присутним, токсичним последицама.

„У јавној свести постоји предрасуда о држави или култури као природним појавама: оне се поимају као сунце или небо којих ће бити шта год ми чинили или не чинили. Али, њих неће бити ако немамо вољу да их буде. То је као кућа, као породица, као живот – морамо стално да улажемо, често и без гаранција. Ко нам гарантује да ћемо живети када ујутру устанемо? За нас је, међутим, кључно да ли желимо да живимо или не, да ли устајемо или не. Није тачно да државе или културе мора бити: може и да их не буде. Јер постоје конкретни интереси који су управљени на то и да их не буде.“

(Ломпар, 2019, стр. 336)

Идеја интегралног југословенства⁷ за нашу тему, разуме се, није од круцијалног значаја, али јесу њене импликације: рукавици и подводни токови оличени у оштрим полемикама које су, поред политичке арене, имале и нарочите манифестације на књижевној сцени,⁸ а самим тим налазиле одјека и у књижевству као платформи књижевне продукције. Књижевство, као део културног миљеа, није остало неподложно општој атмосфери нелагоде и тескобе које су биле рефлексивна озбиљних, сложених политичких и етничких противречности новоформиране словенске заједнице. Политичка драма, чији су чиновници отпочели самим формирањем државе, трагичну кулминацију доживеће Другим светским ратом, а епилог – поратним установљењем агресивне идеолошке и политичке структуре која ће бити спремна на елиминацију свега што одступа од њене идеолошке матрице и у којој је „истинска мера саодноса између савести и разума“ (Јевтић, 2017, стр. 61) сржно и дубоко поремећена. Жртва управо

елита у њој видела најбоље национално решење за српски народ. Али, прилично је нејасно зашто је та елита остала при југословенском решењу и кад је неуспех Југославије постао очигледан.“ И нешто даље: „Српски интелектуалци су као заштиту од спољашње претње – која је стално доводила у питање опстанак Србије – прихватили поунутрашњивање исте претње: и док је било разложно претпоставити да је лакше носити се са непрестаним хрватским сепаратизмом него са хаџбуршком политиком, дотле је до данас остало потпуно неосветљено колико је таква одлука донела негативних последица када је реч о стабилности и осећању српског идентитета. Јер постојање спољашње претње отклања илузије о неугрожености идентитета; поунутрашњивање претње потхрањује управо те илузије“ (Ломпар, 2019, стр. 342).

⁷ Као израз противљења програму субнационализације, српски интелектуалци су 1937. основали Српски културни клуб. Дубоко осећајући степен етничке, културне и политичке угрожености у оквиру постојеће наметнуте заједнице, покушали су да одбране српски интегритет. Председник СКК био је полихистор Слободан Јовановић.

⁸ Види полемике Милоша Црњанског са „Нолитом“ и особито са М. Крлежом (о томе, подрбно: Ломпар, 2018, стр. 117–203).

те идеолошке конструкције, у драматичним околностима након свршетка Другог светског рата, постао је и Анатолиј Иванович Прицкер, издавач и власник „Народне просвете“, човек који је попут многих *persona non grata*, након одузимања имовине, био присиљен и на другу емиграцију. Међутим, унутрашњу емиграцију доживеће његова „Народна просвета“, упркос несумњивој вредности њених досега.

*Анатолиј Иванович Прицкер – Живој и њиховој емиграцији*⁹

Бежећи од бољшевичког терора, Анатолиј Иванович Прицкер (1897) доспео је у Краљевину СХС 1920. О томе сведочи и документ *Кримске евакуације*¹⁰ и, према расположивим подацима, испрва се настанио у Сомбору. Убрзо по доласку, 27. марта 1922, у истом граду се оженио Крунославом Шешевић. Крунослава је била млада чиновница запослена у Градској капетанији и потицала је из угледне, добростојеће породице¹¹ која је била у блиском сродству са Гаврилом Принципом. Кратко су боравили у Новом Саду и већ наредне, 1923. године, Крунослава и Анатолиј су се настанили у Београду. Исте године се рађа њихов први син Александар, а 1928. други син Никола. Анатолиј Иванович, заједно са још двојицом руских професора, 1923. покрене издавачко предузеће „Народна просвета“. У Пријави за град Београд¹² налазимо напомену о промени презимена и срећемо србизовану варијанту Анатолије Ивановић, без презимена Прицкер. Овај гест може да се протумачи као жеља Анатолија Ивановича да се у потпуности прилагоди српској средини која је иначе била склона да руске патрониме преводи у презимена; каткад се потписивао и као Анатолиј А. Ивановић. У суштини, ова пријава је била евиденциони картон боравка од Београда, све до потоње, поновне емиграције у Јужну Америку.

Како у писаној документацији постоје његове изјаве о месту рођења – Ростов на Дону – тим се податком и служило, истина у ретким записима

⁹ Види: Божовић, 2020, стр. 245–255.

¹⁰ Државни архив Руске Федерације, Ф. Р-6792. Карт.П.Д. 4176; наведени узраст – 23 године. Карта евакуације.

¹¹ Од оца Светозара и мајке Василије рођ. Мађарев – Извод из матичне књиге венчаних – издаје град Сомбор [број 202/2 – 2315/2104 – VI/02].

¹² У Пријави стоји да је по занимању власник издавачког предузећа „Народна Просвета“, Југословенског држављанства, рођен 17/30. новембра 1897. у Ростову на Дону, од оца Ивана (преминулог) и мајке Александре, рођене Славине (преминуле); православне вероисповести са пребивалиштем у Београду (Југославија). У одељку за жену и децу испод 18 година попуњена су имена: жена Крунослава, рођена 15. (или 2.) априла 1902, син Александар, рођен 20. јануара 1923. у Београду и син Никола, рођен 28. јуна 1928. такође у Београду (*Каришошка грађана пријављених у Београду*. Историјски архив Београда, Централна пријавница).

о њему. Међутим, испоставиће се да место рођења Анатолија Ивановича није оно које он сам наводи у неким документима. Наиме, истражујући грађу за постављање веома оригиналне изложбе *Руски сџирий Краљевине Јуџославије*, а чији је део био и *Сџирий* Анатолија Ивановича, Ирина Антанасијевић, упорним истраживањем, дошла је до значајног податка да је Анатолиј Иванович, по свему судећи, рођен на Криму, у месту Каховка.¹³ При отпочињању поступка Прицкерове рехабилитације 2014, адвокат Предраг Савић је уместо неопходног извода искористио подједнако валидан указ о држављанству које је Анатолиј Иванович добио 6. јуна 1927. од краља Александра Карађорђевића, те је процес могао регуларно да започне.

Делатност Анатолија Ивановича примарно је била усмерена на рад издавачке куће која му је убрзо по стварању, а захваљујући успешној пословној стратегији, донела велики углед и истовремено обезбедила позамашну финансијску стабилност. Као амбициозан човек који је умео да вешто усагласи своје послове са законима тржишта, убрзо је проширио своју делатност и 1930. отворио је Штампарију за потребе „Народне просвете“. Отварањем фабрике „Дрвопродукт Умка“ крајем тридесетих година, Анатолиј Иванович показује изузетне пословне вештине, а тиме што је фабрика производила све врсте лепенке и картона успева да обједини компатибилне делатности.

По окончању рата, Анатолиј Иванович се обратио Комисији за ратну штету указујући шта му је од имовине уништено и одузето за време окупације. Међутим, одговор нове, комунистичке власти била је оптужба за тобожњу сарадњу са окупатором: Прицкер је привођен и саслушаван, али о његовој кривници није приложен ниједан доказ. Након тога, уследила је секвестрација целокупне имовине и покренут је поступак пред Среским народним судом за Трећи реон града Београда, а породицу су почеле да прате отворене претње и прогони. Решењем Народног суда од 4. јула 1946. Анатолију Ивановичу је трајно одузета сва имовина на Обилићевом венцу бр. 5. Фабрика папира у Умци му је такође одузета на основу Решења Окружног народног суда за округ Београдски од 13. маја исте године. Данас је то приватно предузеће, док је у згради бивше Штампарије на Обилићевом венцу сада смештен Завод за уџбенике и наставна средства. У току је поступак реституције његове имовине. Свест о могућим последицама које његова породица и он могу да доживе од актуелне власти нагнале су Прицкера да са породицом напусти Србију: преко Италије одлазе у Јужну Америку. Анатолиј Иванович Прицкер умро је у емиграцији – у Сао Паолу (Бразил), 26. јануара 1954.

¹³ Отац – Јона Прицкер (Јона Прицкеръ) по занимању је био апотекар. У новинама *Таврческие губерньские ведомости*, 23 од 18. 3. 1916. налази се текст у коме се помиње Јона Прицкер као почасни грађанин.

Култура – простор сусреша

Друга раван преплитања јесте културно тле: готово да нема области у којој није знатан траг руске емиграције – у науци, архитектури, индустрији, уметности, балету, позоришту, опери. По доласку у Србију, Руси су, као и свуда где су емигрирали, створили разноврсну издавачку продукцију јер је потреба за књигом била снажна, а руска колонија у Београду, за емигрантске услове, поседовала је и изнимно велики број књига. Тежина живота носи замку његовог пострађења, он се доживљава као нешто туђе што промиче, нешто одсутно. Меланхоличним јунацима емигрантског неба требало је нечим стварним тај напукли живот поново вратити – у томе и почива моћ уметности речи, магија језика. Активно неговање духовног живота кроз читање, полемике, литерарне кружоке и вечери било је истинско индуковање трунчице небеског у болан, отуђен, нежељени, избеглички живот. За српску културу, која је у то време доживљавала своју велику метаморфозу, богат руски утицај био је снажан подстицај за зрење.

Руска издавачка емигрантска сцена била је веома продуктивна, али је њена рецепција била највећим делом усмерена на руске читаоце и постојали су ређи примери да се руски штампари баве и руском и српском књигом. Међутим, аутентичност „Народне просвете“ управо почива на симбиози идеја и делатности једног руског емигранта који је лично, као књижевник-издавач,¹⁴ био део српског књижевничког еснафа и низа српских културних посленика који су кроз издавачки програм „Народне просвете“ настојали да унапреде српску културу у доба њеног значајног уздицања. Извесне чворишне тачке које и намах врло добро илуструју озбиљност овог културно-предузетног пројекта су следеће:

- Прицкерова активна улога у југословенском књижевничком;
- Јасан, професионалан и просветно одговоран план, реализован кроз неколико великих едиција, часописа и листова;
- Пажљиво и промишљено одабрани редакциони одбори сачињени од еминентних личности и зналаца из одређених области;
- Избор еминентних преводаца;
- Висока естетска вредност едиција;
- Темељит техничко-маркетиншки план спроведен кроз различите врсте огласа и каталога;
- Хуманитарни рад.

¹⁴ Иако је Душан Славић, анализирајући стање књижевничких радника у свету, њих поделио на четири групе: књижевници-издавачи, књижевници-продавци, књижевници-комисионари, књижевници-антиквари, српски књижевнички радници, услед недостатка ваљане спреме, делили су се, ипак, на две групе: књижевници-издавачи и књижевници-продавци (Дурковић-Јакшић, 1979, стр. 74). Према тој подели Прицкер спада у књижевнике-издаваче.

О просветном карактеру овог издавачког предузећа сведочи физиономија његових великих едиција: „Библиотеке српских писаца“ (1928), „Библиотеке страних писаца“ (1928) и „Библиотеке савремених југословенских писаца“ (1929). Поред ових великих и обимних издања, „Народна просвета“ је објавила и „Дечије класике“, али и велики број вредних монографија као и бројне уџбенике на неколико језика, а објављивала је и периодику. Лист *Панорама* значајан је по томе што се у оквиру њега 10. априла 1935. појавио први број *Сџирија – Зрак смрти* чији су аутори били Вадим Кургански¹⁵ и Ђорђе Лобачев.¹⁶ *Сџириј* је инспирисан романом А. Толстоја *Хијердолид инжењера Гарина*, а поред Лобачева и Тишченка, на странцама *Сџирија* дебитовао је и Никола Навојев.¹⁷

¹⁵ Вадим Кургански (псеудоним Владимир Цилић, Владимир Чилић) рођен је 1909. у Јекатеринодару, у породици Павла Курганског – директора и председника Управе Црноморско-кубањске железнице који је после револуције и осамостаљења Кубања био на месту председника кубањске владе, а у емиграцији је био доживотни атаман станице Сидора Белог у Београду. Његова мајка је умрла од пегавог тифуса 1920. на Јалти док му је отац у то време већ био евакуисан. Малолетног Вадима очеви рођаци су одвели у Јекатеринодар, а затим га послали у Краљевину СХС. Завршио је Прву руско-српску гимназију и Филозофски факултет Београдског универзитета. Био је сценариста два прва српска стрипа, а почетком четрдесетих година радио је као предавач у Кримском кадетском корпусу. Емигрирао је у САД 1951 (Антанасијевић и Рађеновић, 2018, стр. 89).

¹⁶ Јуриј (Ђорђе) Лобачев (псеудоним Стрип, Ј. Новак, Ж. Пауло Јураску) био је син дипломате, руског конзула, рођен 1909. у Скадру. Револуција је његову породицу затекла у Каиру, након чега крећу неизвесне године емиграције – прво у Дубровнику, а потом у Новом Саду. Убрзо по доласку у Војводину, Јуриј и млађи брат остају без оба родитеља и доспевају у Дом за незбринуту децу, одакле беже у Београд где Јуриј похађа Прву руско-српску гимназију. Како би се издржавао за време школовања (након гимназије уписао је Историју уметности на Филозофском факултету), био је принуђен да ради разне послове – да продаје књиге и црта рекламне плакате. Управо му је то помогло да га запазе људи из редакције *Полиџике* и преломе му да црта за њих. Тако је Јуриј постао један од првих уметника и историји *Полиџике* и први илустратор *Полиџикиној Задавника*. Популарност Лобачева као сликара довела је до његових бројних ангажмана: сарађивао је са свим специјализованим листовима тадашње Југославије, али је радио и као илустратор уџбеника и књига („Златна књига“). Заједно са Вадимом Курганским ствара први дугометражни стрип – *Крваво наследство*. Протеран је из Југославије 1949. и до 1955. живео је са породицом у Букурешту, након чега се враћа у СССР. Умро је 2002, а данас у Београду његово име носи школа стрипа „Ђорђе Лобачев“ као и једна београдска улица. Аутор је образовног стрипа о Светом Сави, стрипа *Барон Минхаузен*, према роману Р. Распеа, стрипа *Дубровски* према роману А. Пушкина и многих других (Антанасијевић и Рађеновић, 2018, стр. 74).

¹⁷ Никола Навојев (псеудоними Nick Woodly, Кроки, Николајевић, Н. Акрок) рођен је 1913. у Санкт Петербургу у породици капетана II класе Павла Навојева, сликара и војног извештача у штабу цара Николаја II. Око 1920. емигрирали су у Краљевину СХС. Прву руско-српску гимназију завршио је у Београду 1933. и био је један од најплоднијих стрип уметника. Био је водећи сликар *Микијевој царстви*,

„Народна просвета“ је функционисала као промишљено организован систем у коме је најважније поље – поље књижевних избора – препустила врсном и складном тиму српских стваралаца, који ће пуном трагичком озбиљношћу обликовати њен, како песнички, прозни, критички, тако и преводилачки програм. Свака велика едиција имала је пажљиво одабран редакциони одбор са председником и секретаром. За „Библиотеку српских писаца“ то су били: председник – др Владимир Ђоровић, професор универзитета и члан Краљевске српске академије наука; чланови: Јеремија Живановић, професор Више педагошке школе и председник професорског друштва у Краљевини СХС, Павле Стевановић, хонорарни професор универзитета, Урош Џонић, професор књижевности и управник Универзитетске библиотеке, Стеван Јелача, професор књижевности Треће београдске гимназије. Коначну структуру ове едиције чиниле су 63 књиге и 26 писаца.

Редакциони одбор „Библиотеке страних писаца“ чинили су: председник – Богдан Поповић; чланови: Исидора Секулић, др Милош Тривунац, др Владимир Ђоровић, др Миодраг Ибровац, др Хенрик Барић и Тодор Манојловић. Ова важна едиција преведених, репрезентативних дела светске књижевности, била је изузетан, удружен издавачки подвиг редакционог одбора и врсног тима преводилаца. Захваљујући њој, српска култура је могла да се упозна са сабраним или изабраним делима из француске, руске, немачке, енглеске, америчке, пољске, италијанске, шпанске и швајцарске књижевности. Српском читаоцу су постали доступни Флобер и Балзак, Достојевски и Толстој, Хесе и Томас Ман, Дикенс и Скот, Рејмонт и Рођевичувна, Деледа и Пирандело, Паласио и Ларета, али и Мејер као и изабрана дела Платона и многи други писци.

„Библиотека савремених југословенских писаца“ била је последњи део трилогије посвећене српској и светској књижевности. Оно што је издваја од претходне две едиције јесте да ова библиотека није завршена: из финансијских или неких других разлога мноштво планираних књига није изашло, што потврђује и грађа. Међутим, ова едиција је по много чему јединствена: била је изузетно модерно и амбициозно осмишљена, а с обзиром на то да су аутори ових дела били савремени писци, српска култура је била у могућности да читалачкој публици, у једном великом тиражу, понуди оно што је најновије и актуелно у српској и југословенској књижевности. Друга важна карактеристика јесте то што су њен редакциони одбор чинили само писци. Тако ће – у случају ове библиотеке: Јован Дучић, Вељко Петровић, Драгиша Васић и Милан Кашанин – нарочитим

а сценариста његових стрипова (осим првих у листу *Стрип*) био је Бранко Видић. Умро је са свега 27 година. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду (Антанасијевић и Рађеновић, 2018, стр. 99).

књижевним сензибилитетом учинити да се „Народна просвета“, уз друге две библиотеке, као и остала издања, достојно упечати у српску културну баштину. Како знамо да није завршена, о коначном виду ове библиотеке можемо судити као о случајном. Да је остварена у потпуности, вероватно би била најзначајнији издавачки подвиг српске културе тога доба. Међутим, и крњег састава, ова едиција има значајних новина и досега: пре свега, то су сабрана дела Јована Дучића која први пут објављује управо „Народна просвета“, потом значајна остварења Вељка Петровића, Милоша Црњанског, Милана Кашанина, али и хрватских писаца: Ника Бартуловића, Динка Шимуновића и Густава Крклеца који, попут Дучића, у „Библиотеци савремених југословенских писаца“ оставља неку врсту књижевног завештања. Издавач је изузетно водио рачуна о динамици и врсти текстова те се у овој едицији срећу поезија, проза, али и књижевна критика Бранка Лазаревића.

Шта је уистину значила чињеница да је „Народну просвету“ чинило умно и стваралачко бисерје тадашње српске културе, њени врхунски репрезентанти? На квалитативном плану, једва ћемо претерати ако кажемо: све. Јер управо су синергија тих људи, удружен квалитет њихових судова, развијен књижевни инстинкт – сада старинског господства, али и изузетност превода, учинили да „Народна просвета“, с обзиром на историјске прилике у ипак dostatно развијеној међуратној издавачкој сцени, демонстрира један репертоар доминантних акцената. Исходиште Прицкерове издавачке концепције у целисти је, дакле, била српска култура, а његово начелно усмерење и одређење било је да свој издавачки план упечати преваходно књижевним делима и понуди их српској читалачкој средини. То је била главна окосница његовог замашног наума, стожерна културолошка вредност којом ова издавачка кућа ступа у редове српског књижаства и завештава му своје плодове. Персонално пак деловање човека унутар једне културе, који је у њу ступио под условима присиле и на том плану оставио значајан траг – феномен је по себи.

Књижевна дела као трагови културе потврђују се изнова у времену, док су трајање и духовна учинковитост, напослетку, истински показатељи њихових вредности. У случају „Народне просвете“, након готово сто година од њеног оснивања – у дуго доба ћутње – њену присутност и вредност су чувала и сведочила само њена дела. Сви су знали за „Народну просвету“ и њена издања, али је мало ко знао ко је њен творац. У суштини, „Народну просвету“ као парадигматичну вредност српског књижаства и издаваштва је одржао сам њен квалитет – огољен и лишен било какве критичке подршке. Опет се „ћутање показало као подручје спајања“ (Ломпар, 2018, стр. 475).

Анаџолиј Иванович – међурајни српски књижевник-издавач

Неспоран културни успон почетком XX века оличен у знатно издашницијој књижевној продукцији, особито након Првог светског рата, као и опште научно и интелектуално прегалаштво, осведочено је кроз рад институција културе и просвете: Српске краљевске академије, Београдског универзитета, Српског књижевног гласника, Српске књижевне задруге, Коларчеве задужбине – српска књижевност зашла је достојно у европске токове модернизма и авангарде.¹⁸ „Експлозија у култури“ била је изразита и силна, а збивала се у вртлогу врло комплексних историјских и политичких прилика. Међутим, упркос осетном општекултурном помаку, узмицала је толико важна уређеност у књижевном и издавачком послу. У књижевству, као специфичној делатности која помно прати књижевне токове и вешто опишава пулс и дух времена, могли су се детектовати трагови раскола међуратне културне политике, који су се по инерцији и силини разорности убрзо пренели и на овај еснаф. Тиме је – уређеност, јасноћа, прецизност, као *conditio sine qua non* ове, и сваке друге организоване делатности, напросто онемогућен. У вреви актуелних и перманентних сукоба то је био жељен, али до краја непостижив циљ – стога је читав корпус проблема везаних за књижевну струку, упркос извесним напорима, остајао нерешен. Интересантно је, а тиме нажалост и не мање поразно, да законска регулатива за делатност књижевника није уопште постојала: ниједним нормативом нису били прописани неопходни услови да би се неко лице бавило књижевним послом (Дурковић-Јакшић, 1979, стр. 9).¹⁹

¹⁸ Како закључује Милан Кашанин: „Око 1900, Zora u Mostaru, Bosanska vila u Sarajevu, Srđ u Dubrovniku, Brankovo kolo u Sremskim Karlovcima, Letopis Matice srpske u Novom Sadu i Srpski književni glasnik u Beogradu bili su više no časopisi, više no književni listovi – bili su, na raznim tačkama zemlje u mraku, svetlosni signali jednog naroda koji nije pristajao da bude uništen“ (Каšанин, 1977, стр. 167).

¹⁹ У том контексту, а поредбе ради, индикативан је податак који наводи Васо Стајић у *Грађи за културну историју Новој Сага*: „Намесничко веће у Пожуну издало је Правилник за књижевнике у Хунгарији, 13. августа 1722. године.“ Међу главним одредбама овог Правилника истиче се: „Ко год хоће да се посвети трговини књигама, мора ту трговину прописно изучити, то јест шест година шегртовати код овлашћеног књижевника... За време шегртовања треба шегрту дати потребна знања о трговини књигама, а поред немачког и латинског бар знање још једног страног језика... Нико не може постати књижевник који није овај посао прописно изучио и бар четир године у књижевници служио и који није стекао знања о најбољим писцима и разним наукама. Зато кандидат за књижевника треба да буде испитан на којем Цес-краљ. универзитету, те да покаже писану сведоџбу о својим способностима. Поред тога, кандидат за књижевника у Пожуну треба да покаже петсто фор. капитала за трговање, а у другим местима мање колико одреди Намесничко веће“ (Вранић у Јоновић (прир.), 1997, стр. 10). Дакле, ако у Краљевини нису знали како се постарати за овај сталеж, држава је имала примера како су то други, ваљано – поштујући књигу, чинили.

Напоследку, 1920. из сталежа *понижених и увређених* зачуо се глас, покренула се иницијатива – *spiritus movens* био је Тома Јовановић – да се обнови некадашње књижарско удружење које је постојало у Краљевини Србији, како би се књижарска делатност, коначно, ценила како доликује и како би своје вишеструке циљеве у потпуности могла да остварује: да помаже ширење и издавање књига, да помаже писцима откупом књига, да се књижарска трговина обавља организованије, да се штите интереси књижарских делатника и низ других (Дурковић-Јакшић, 1979, стр. 9). Тако су представници репрезентативних књижара²⁰ марта 1921. основали Књижарско удружење. Овај назив удружење је задржало до прве скупштине – августа 1921, на којој је одлучено да се његов назив преиначи у Књижарско удружење Срба, Хрвата и Словенаца са седиштем у Београду. Међутим, већ је 1924. отпочело доба перманентних криза мотивисаних политичким приликама и жељом хрватских књижара за одвајањем.²¹ Криза је кулминирала 1929. и 1930. када је било више него јасно да је она одјек далеко сложенијих и дубљих проблема од стручно књижарских и организационих. Нова криза је избила 1932. због доношења Закона о радњама који је подразумевао низ нових и обавезујућих дужности.²² Оснивање

²⁰ Тома Јовановић (за „Књижару Т. Јовановића и Вујића“), Драгутин Ђуковић (за „Књижару Рајковић и Ђуковић“), Геца Кон (за „Књижару Геце Кона“) Светислав Б. Цвијановић (за „Књижару С. Б. Цвијановић“), А. Х. Шварц (за Књижару „Напредак“), Драг. Гавриловић (за „Књижару Боже О. Дачића“), Драгутин Валожић (за „Књижару Велимира Валожића“), Н. Живковић (за „Свесловенску књижару“), Св. Дебељевић (за „Књижару Бран. Церовића“), Здравко Спасојевић (за „Књижару Бранка Спасојевића“), Бора Димитријевић (за „Књижару Б. Димитријевића“) и Душан Славић (Дурковић-Јакшић, 1979, стр. 10–11).

²¹ Да је тај сепаратизам имао своју дубљу историју сведочи и део из „теоретског увода“ *Списак накладе Књижаре Браће Јовановића у Панчеву као преглед њезиној ијетјојодишњег накладног рада: ипреређен иноводом навршеној броја од 100 дела*: „Из ових се спискова сваки лако уверити може да смо ми хтели подједнаком љубављу неговати српску и хрватску књижевност. На жалост, не нађосмо те исте воље у загребачких књижара, већ наиђосмо на препоне, које пречише онакав развој какав смо замишљали. То је и узрок што напоследак морадосмо њихова издања сасвим напустити, те их у последње доба и престасмо бележити у нашим списковима“ (Према: Војновић, 2010, стр. 269).

²² У светлу поменутих криза индикативан је и случај Душана Славића, једног од најзанимљивијих књижарских делатника, како због свог сензибилитета и трудољубивости, тако и због својих назора – дубоког родољубља и везаности за организацију Савет духова, у којој је знатну улогу имао Ђуро Шарац. Славић је о Принциповом питању писао много и желео да се та биографија објави у *Летјојиску Мајишце српске*. Са осећањем узвишене дужности пише о познатим му чињеницама везаним за Гаврила Принципа; о Принципу је такође поново писао 1938. у чланку *Вечјија најањања. И иосле 24 јодине Сарајевски ајенјиај још није расветљен* у свом листу *Нова зора* (подробније о томе: Дурковић-Јакшић, 1979, стр. 68–69). Славић је био писац, књижар, новинар и имао је талента за уређивачки рад. Био је осведочени

Значај „Народне просвете“ и њеног оснивача Анатолија Ивановича Прицкера у историји југословенској књижевности

јединствене књижевне организације било је круцијално за унапређење књижевне делатности и решавање многобројних проблема стручног карактера. Према је овај предлог био на вишестрану ползу, његово оснивање није текло без трзавица и неслагања (Дурковић-Јакшић, 1979, стр. 23–26). Након макар привремено премошћених проблема 1. и 2. априла 1933. оснивачи савеза: Књижевско удружење Краљевине Југославије у Београду, Клуб књижевара у Загребу, Секција књижевара у Љубљани и Секција књижевара у Новом Саду, сазвали су оснивачку скупштину Савеза књижевних организација Краљевине Југославије за 8. октобар 1933. (Дурковић-Јакшић, 1979, стр. 26–28). Пре оснивачке скупштине делегати су се 7. октобра састали на конференцији у Београду. Њој је присуствовало по 10 делегата из Београда и Загреба, по 4 из Љубљане и Новог Сада, а по пуномоћству 2 из Сплита. У студији др Љубомира Дурковића-Јакшића *Југословенско књижевство 1918–1941*, по којој ове податке и наводимо, на страници 28. приложена је и фотографија делегата и учесника оснивачке скупштине Савеза књижевних организација у Београду. Испод фотографије, међу бројним члановима налази се и име Анатолија Ивановића. Такође, из овог извора сазнајемо да је Прицкер био члан новоформиране Управе, тачније председник њеног Надзорног одбора. Савез је отпочео са радом 8. октобра 1933. (Дурковић-Јакшић, 1979, стр. 31–32). На 33. страници истог извора у прилогу је дата фотографија учесника друге редовне скупштине Књижевне организације у Београду 1935. у хотелу „Србија“, на којој се, поред низа угледних књижевара, налази и Анатолије Ивановић.

Перманентна маргинализација делатности књижевара била је основни проблем који је, преваходно, могла – и била дужна – законским регулативама, озбиљнијим залагањем да уреди држава, путем надлежног министарства. Међутим, она је демонстрирала висок степен занемаривања сопствених капацитета, културну кратковидост и испољила недостатак стратегије за културни развој.

Говорећи о српском књижевству, Жарко Војновић у поменутој студији о *Књижевницима Браће Јовановић*, проницљиво и сликовито каже:

родољуб који је прошао голготу Првог светског рата, прелазак преко Албаније и Солунски фронт. Више је него сумњиво што је овакав школован и репрезентативан делатник, каквих, засигурно, нисмо имали много – скрајнут из књижевства, о чему је и сам оставио тврдњу. У *Гласнику књижевара*, 1932. између осталог, каже: „Тако сам силом прилика удаљен из књижевства, ипак, моја љубав према развоју нашег младог књижевства није се николико умањила“ (Дурковић-Јакшић, 1979, стр. 63). На његово место секретара Књижевног удружења – чији је био и оснивач – и у Савезу књижевних организација дошао је Милан Брајер – човек који је по окупацији 1941. обукао униформу фолксдојчера и био шеф за реквизицију имовине, а због учињених непочинстава је након ослобођења побегао из Југославије. Такође видети Ђурић, 2020. У тексту аутор користи необјављени материјал Душана Славића (1882–1940).

„Тај наш национални пантеон има форму која би се могла упоредити са данашњим остацима Ђеле-куле: неке су главе у њој сачуване, а већи део отуд временом испао, па их сада морамо којекуда тражити да их на њихово првобитно место вратимо“

(Војновић, 2010, стр. 183).

Проналазећи се темом у овом поређењу, морамо напоменути да у нашој науци „Народној просвети“ и њеном оснивачу Анатолију Ивановичу Прицкеру није посвећена заслужена позорност. И поред вредних и незаобилазних студија из ове области, осведочених и педантних истраживача, о овој међуратној издавачкој кући, иза које стоји разнолика и богата издавачка продукција, није се рекло довољно. Иако у више пута навођеној студији *Југословенско књижевство 1918–1941* Љубомира Дурковића-Јакшића, у поглављу *Књижари*, које обухвата преглед најважнијих међуратних књижевских радника, њихове кратке биографије и најважнија издања, не налазимо Анатолија Ивановича као књижара-издавача „Народне просвете“ – у првом поглављу, које носи назив *Организација*, налазимо податак о његовој улози у књижевским организацијама. Како смо видели, био је делегат оснивачке скупштине Савеза књижевских организација, био је председник Надзорног одбора Савеза књижевских организација, учесник редовне скупштине Књижевске организације у Београду и тај податак о његовом раду врло је вредан. Напоменућемо да Дурковић-Јакшић у уводној речи, жалећи се на слаб одзив књижара о прикупљању грађе, те указујући на недостатак (тада, 1979.) обрађене историје наших штампарија, издавачких предузећа, књига и ретроспективних библиографија, пише да се нада да ће се његов рад допунити према могућностима истраживача. У том светлу, цитирана Његошева мисао: „Чини се оно што је могуће, урадиће се оно што је немогуће“, важи, дакако, и за „Народну просвету“, особито услед чињенице да је Анатолиј Иванович рехабилитован тек 2016. године и да су подаци о њему били тешко доступни. На страници 75. исте студије Дурковић-Јакшић, каже:

„Ми немамо попис радника на ширењу књиге, нити оцену о њима. Не знамо ни многа имена. Према томе, немогуће је за сад писати о њима и давати општу оцену о њиховом раду. То може да уради само колектив књижара, а не појединац, без помоћи издавачко-књижевске организације. Зато се овде, поред оних о којима је било речи, наводе само примери, не по неком избору, већ само један број оних о којима се могло наћи нешто мало података, а њихов рад је доста значајан и карактеристичан за развој књижара.“

Ова методолошка ограда такође може бити једно од објашњења зашто се Анатолиј Иванович, као важан међуратни издавач, у овој студији

издвојено не помиње; у сваком случају, у намери да избегнемо било какву врсту нагађања, желимо да истакнемо да управо Анатолијев ангажман у књижевним организацијама сведочи о његовој активној улози и важности на том пољу – а то место заслужио је управо својом издавачком делатношћу.

На изузетност рада „Народне просвете“ указано је у неколико текстова у *Белешкама Лейхойса Мајшице српске* из 1930: *Библиотека Страних Писаца*, *Библиотека Савремених Југословенских Писаца* и *Сабрана дела Јована Дучића* – они представљају најафирмативнији критички регистар о овој важној међуратној издавачкој кући настао у време њеног трајања.

Необично важно сведочанство о раду и карактеру „Народне просвете“ и самог Прицкера оставио нам је Милан Кашанин у књизи *Сусрећи и њисма* (1974), у есеју о Јовану Дучићу. Овај његов суд, изазван ничим другим до добрим и пријатним сећањем, без наметнутих тематских оквира, изузетно је значајан документ не само за „Народну просвету“ већ и самог Анатолија Ивановича. У том исказу свака реченица је битна и скоро свака је закључак вреднији утолико што се Кашанин, нарочито са том временском дистанцом, појављује као непосредан учесник и делатник саме „Народне просвете“:

„Један нов и непознат човек, Анатолије Ивановић, из темеља је изменио издавачке прилике у Београду, исто онако као што су други руски емигранти преобразили оперу и балет београдског Народног позоришта. Не само савршен послован човек, него и човек европских манира, Анатолије Ивановић је, врло млад, између своје двадесетпете и тридесете године и, у почетку своје активности, са врло скромним средствима, у року од четири-пет година издао више књига на српском језику из области наше и стране књижевности него све београдске издавачке куће за десет година. Дошавши први на идеју да даје књиге на отплату, он је, једну за другом, покренуо Библиотеку српских писаца, Библиотеку страних писаца, Библиотеку савремених југословенских писаца, Библиотеку дечијих књига и, паралелно с њима, објавио преводе сабраних дела Достојевског, Тургенева, Толстоја, Чехова и Балзака. Не упуштајући се много у одлуке о књижевним питањима, Анатолије Ивановић је за сваку библиотеку имао уређивачки одбор, с председником и секретаром, који су били одговорни за избор писаца и дела. Он сам се бринуо за штампање и растурање књига, које су биле давале на доброј хартији и лепом повезу, тада најинтелигентније опремљене књиге на српском језику. Не обраћајући већу пажњу уредницима и читаоцима него писцима и преводиоцима, Анатолије Ивановић им је давао највеће хонораре који су се дотад код нас давали и исплаћивао их у тачно одређене дане. Његова ‘Народна просвета’ – тако се звало његово предузеће – била је у Београду прва издавачка кућа европског карактера и европских

сразмера, без продавница у вароши и по другим градовима“ (подвлачење *наше*) (Кашанин, 1974, стр. 55).

Подаци о Анатолију Ивановичу први пут су дати у студији Остоје Ђурића: *Руска лијтерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци, издања)*²³ и она представља прво обимно истраживање о литерарној и издавачкој делатности руских емиграната у Србији између два рата. Студија је написана „с циљем да осветли књижевне и издавачке делатности руске емиграције на нашем тлу“. Од новијих истраживача, на значај „Народне просвете“ и Прицкера указује Зорица Хаџић (2020, стр. 563)²⁴ у поговору *Сведочанства о књижевном и културном животи: Милан Кашанин и његова прејиска у коме, између осталог, наводи:*

„И као да му сви ти послови нису били довољни, Кашанин у Београду сарађује са Анатолијем Ивановићем и његовом ‘Народном просветом’. Ово недовољно истражено, а важно поглавље историје књижевности и издаваштва, делимично је осветлио сам Кашанин у сећању на Јована Дучића. Руски емигрант, Анатолије Ивановић (1897–1954), успео је да створи књижевну империју [...] Полетан, вредан и предузмљив, окупио је угледне књижевнике за сараднике у својој ‘Народној просвети’ која је преводила наше и стране писце и објављивала сабрана дела наших писаца. Имао је и сопствену штампарију. Писци су оберучке пристајали на понуду ‘Народне просвете’ да им се штампају сабрана дела, потписивали уговоре са издавачком кућом, слали упутства шта и како би требало штампати [...].“

Због чега је „Народна просвета“ била лишена детаљног критичког проматрања, услед каквих околности или разлога је пострањена из научне визуре, иако је била важна међуратна издавачка кућа – остаје до краја неразјашњено питање. Међутим, кад је посредни ова запитаност, једна чињеница може имати тежину евентуалног објашњења или оправдања па ћемо је стога и навести: наиме, приликом поступка Прицкерове рехабилитације, адвокатска канцеларија Савић упутила је званичан допис Архиву Србије²⁵ о потражњи досијеа Анатолија Ивановича. Међутим, у

²³ Ова књига је верзија докторске дисертације под називом: *Књижевна и књижевно-издавачка делатности руске интелектуалности у Србији између два светска рата*, одбрањена на Филолошком факултету у Београду 1987. Још у току рада тема је била уврштена у програм Одбора за проучавање историје књижевности САНУ, а под овим називом објављена је 1990.

²⁴ Ово обимно критичко издање преписке Милана Кашанина изузетан је допринос проучавању не само његовог критичког и поетичког дела већ и целокупне међуратне књижевности и културе.

²⁵ Захтев је примљен 13. 6. 2014. Ул. Карнегијева бр. 2, Београд; заведено под бр. 05 ор. 12/3096.

Значај „Народне просвете“ и њеној оснивачи Анатолија Ивановича Прицкера у историји југословенској књижевности

образложењу Архива Србије, између осталог, наводи се да ова институција није у могућности да заинтересованим грађанима омогући увид, односно доставља копије докумената из досијеа Безбедносно-информативне агенције јер још увек не постоји законска регулатива за поступање са досијеима преузетим од те агенције којом би био уређен начин, услови коришћења, овлашћена лица која могу остварити увид у досијеа и др. Доношење одговарајућег закона којим ће бити уређена материја коришћења досијеа нужан је предуслов за поступање по наведеном захтеву. Осим ових разлога, Архив Србије наводи да архивска грађа Безбедносно-информативне агенције још увек није комплетно преузета ни архивистички сређена те као таква, сходно општеприхваћеним архивистичким принципима, и не може бити дата на коришћење. Међутим, наведено је да Архив Србије доставља копије докумената из досијеа вишим судовима у Републици Србији за потребе поступка рехабилитације лица – што је било и учињено. Иако се већина архивског материјала који се односи на рад „Народне просвете“ налази у Архиву Југославије, чак и да су многи подаци о овој издавачкој кући били прикупљени, остаје отворено питање да ли би се пре судске рехабилитације Анатолија Ивановича, услед неразјашњеног статуса, могао адекватно представити његов допринос српској култури.

Правећи нужну критичку дистанцу при етничком самопосматрању, морамо признати да извештајни степен занемаривања или селективне потврде вредности у српској култури нису непознаница: тако је поменута „Књижара Браће Јовановић“ до рехабилитације кроз вредне студије и научне радове (Љ. Дурковић-Јакшић, А. Вранеш, Ж. Војновић) и поред великих учинака и иновација у књижевности, била упамћена по *Манфесту комунистичке партије* који је својевремено објавила. Верујемо да се то збило услед „парадигматског мистичног ореола“ (Војновић, 2010, стр. 182) коју је ова књижица својевремено у нашој потоњој политичкој сцени имала и само је један од бројних доказа да су идеолошке конструкције веома важан, понекад одлучујући чинилац хоће ли неком делу припасти и јавна потврда вредности и хоће ли, као такво, постати део националне баштине.²⁶ Штурости написа о „Народној просвети“ ишло је у прилог пострадање и морално сумњичење Анатолија Ивановича за тобожње нелојално понашање према Србији током Другог светског рата. Поменути историјски контекст у овој тачки биће додатно семе раздора и „алиби“ у који се сместила истина о вредности „Народне просвете“. Стога смо у раду настојали да делимично раскријемо вео сложених мотива који су довели

²⁶ О вероватним, политичким, узроцима престанка рада издавачке продукције „Књижаре Браће Јовановић“ види поменути студију (стр. 310–314). Овај аналитички поглед Жарка Војновића иде у прилог и нашој тези о вредновању кроз доминантну идеолошку призму. Колико је она била утврђена и стамена – подударно претходним остварењима – сведочи и судбина „Народне просвете“.

до Прицкерове позиције оклеветаног аутсајдера, у чему је унутарњи политички раскол српске нације – попут руског раскола – имао пресудну улогу. И то је *joш једна њачка њрејлеиџа*: иста она власт која се према Лењиновим речима требала од „буба и стеница“, добиће своју челичну, црвену верзију на Балкану. У мањини су „били они који нису ускочили у ову историјску кочију, јер је тренутно била најудобнија“ (Ломпар, 2019, стр. 52), а титоистичка Југославија,²⁷ дубоко прожета антисрпским деловањем, имала је своје верзије лагера и гулага. При таквом доминантном политичком мејнстриму било је немогуће повратити часност овог човека, и тек потоњом рехабилитацијом жртава овог режима и признавањем друге струје српског идентитета, створени су услови и за рехабилитацију многих, који су за живота били жртве диктатуре из идеолошких разлога, уз мотив отуђења њихове имовине. Ова тема, у којој је историја књиге главни јунак, на посредан начин актуализује и питање њене истинске вредности, али и могућности. Улива наду да у свету, како каже Селимир Радуловић, „где су усколебани сржни темељи живота, библиотеке могу *актуална злосиџања* преосмислити у духовне блистаје“ (Јевтић, 2017, стр.129).

Архивска њрађа

Државни архив Руске Федерације, Ф. Р-6792. Карт.П.Д. 4176; наведени узраст – 23 године. Карта евакуације.

Картотека грађана пријављених у Београду, Историјски архив Београда, Централна пријавница.

Литература

Антанасијевић, И. и Рађеновић, Р. (2018). *Руски стѝриј Краљевине Јуџославије*. Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера.

²⁷ У светлу те теме, једна подстицајна паралела: „У филму *Сунчаница* Никите Михалкова, који је настао по мотивима прозе Ивана Буњина, побеђени царски официри предају се – на Криму – Црвеној армији, разоружани тумарају по логору и све време постављају важно питање: колико сам крив због овога што се догодило? То питање је готово лајтмотив многих руских заграничних писаца. Михалков – који је потомак комунистичке руске традиције – осетио је колико је важно да се такво питање постави у часу када – 2014. године – рат у Украјини показује драматичне размере пораза Совјетског Савеза.

Осим Танасија Младеновића, који је рекао како „ми, српски комунисти, објективно смо издали свој народ“ ниједан српски комунистички функционер – било да је био „либералан“ или „национални“ – није осетио потребу да проговори о сопственој кривици због слома режима који су сами и без ограничења обликовали пола века“ (Ломпар, 2019, стр. 59–60).

Значај „Народне просвете“ и њеној оснивача Анастасија Ивановича Прицкера у историји југословенској књижевности

- Батаковић, Д. (2010). *Нова историја српског народа*. Београд: Наш дом. Библиотека Страних Писаца, Библиотека Савремених Југословенских Писаца и Сабрана дела Јована Дучића. (април 1929). *Летопис Матице српске, Белешке*. Књига 320. Свеска 1.
- Божовић, И. (2020). Анатолиј Иванович Прицкер – биографија. *Славистика*, XXIV/1.
- Војновић, Ж. (2010). *Из Старије светлости то јест Живој и подвизи Каменка и Павла, Браће Јовановића*. Панчево: Градска библиотека.
- Вранић, М. (1997). *Ново српско књижевство*. У: П. Јоновић (прир.), 3. Колунција (ур.). Српско књижевство. *Зборник радова из историје српског књижевства*. Нови Сад: Прометеј; Библиотека Матице српске.
- Дурковић-Јакшић, Љ. (1979). *Југословенско књижевство 1918–1941*. Београд: Народна књига.
- Ђурић, Ђ. (2020). Сведочанство о Ђури Шарцу из 1928 године: извор у прилог тези да су младобосанци у завери од 28. јуна 1914. деловали самостално. *Токови историје*, 2/2020.
- Ђурић, О. (1990). *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци, издања)*. Горњи Милановац: Дечије новине; Београд: Српски фонд словенске писмености и словенских култура; Крагујевац: „Никола Николић“.
- Јевтић, М. (2017). *Очево лице књије – Разговори са Селимиром Радуловићем*. Београд: Чигоја штампа.
- Ковалевский, Е. П. (2019). *Зарубежная Россия 1920–1970*. Нижний Новгород: Черная Сотня.
- Ломпар, М. (2018). *Црњански – биографија једног осећања*. М. Црњански. Политички чланци 1919–1939. Нови Сад: Православна реч.
- Ломпар, М. (2019). *Дух самојорицања*. Београд: Catena mundi.
- Хаџић, З. (прир.). (2020). *Милан Кашанин, Писма, сусрећени, његови*, II/2. Нови Сад: Матица српска.
- Каšanin, М. (1977). *Izabrani eseji*. Beograd: Reč i misao.

Ivana N. BOŽOVIĆ

University of Priština in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of Russian Language and Literature

The Importance of the Narodna Prosveta Publishing House and Its Founder Anatoly Ivanovich Pritzker in the History of Yugoslav Book Publishing

Summary

The aim of this paper is to present the publishing idea of a Russian émigré, which proved to be an exceptional contribution to Serbian culture. This publishing endeavour was a rather unique one given the fact that unlike the abundant publishing activity of Russian emigration, which was primarily intended for Russian readers, the Narodna Prosveta Publishing House was primarily focused on Serbian culture, on two bases: it was made up of Serbian cultural activists and, above all, intended for Serbian readers. The status of the Narodna Prosveta in the history of Serbian book publishing has been burdened by unfounded charges against its founder A. I. Pritzker on suspicion of collaboration with the German occupier, as well as the absence of a well-deserved critical register – which is an additional motive to restore the Narodna Prosveta after a long period of silence to its rightful place – at the core of the interwar publishing and cultural activities.

Keywords: Narodna Prosveta; Anatoly Ivanovich Pritzker; Yugoslav book publishing; Russian emigration.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).